

PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF THE SOCIAL STATE

Shahobjon Kubatov

Doctor of Philosophy (PhD)

Independent researcher

the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

shahobjon.k1995@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: welfare state, philosophy, historical foundations, social democracy, liberalism, equality, justice, welfare, state functions, social policy.

Received: 01.07.25

Accepted: 02.07.25

Published: 03.07.25

Abstract: This article examines the philosophical and historical foundations of the concept of the welfare state. The author analyzes the growing interest in Western-style welfare state models in Uzbekistan and other post-Soviet societies. The paper explores historical, economic, political, and social factors that contributed to the emergence of the welfare state idea. It also discusses various ideological approaches—social democratic, liberal, and conservative—and their influence on modern governance. The study emphasizes the state's social obligations toward citizens based on principles such as justice, equality, welfare, and solidarity, and investigates mechanisms for implementing these obligations.

IJTIMOYIY DAVLAT TUSHUNCHASINING FALSAFIY VA TARIXIY ASOSLARI

Shahobjon Kubatov

mustaqil tadqiqotchisi, falsafa doktori (PhD)

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

shahobjon.k1995@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: ijtimoiy davlat, falsafa, tarixiy asoslar, sotsial-demokratiya, liberalizm, tenglik, adolat, farovonlik, davlat funksiyalari, ijtimoiy siyosat.

Anatatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy davlat tushunchasining falsafiy va tarixiy asoslari o'rganiladi. Muallif O'zbekiston va umuman post-sovet jamiyatlarida G'arb modelidagi ijtimoiy davlat konsepsiyasiga

bo'lgan qiziqishning kuchayganini tahlil qiladi. Ijtimoiy davlat g'oyasining shakllanishiga olib kelgan tarixiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillar keng yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy davlatning turli konsepsiyalari – sotsial-demokratik, liberal va konservativ yo'nalishlari hamda bu tushunchaning zamonaviy davlat boshqaruvidagi o'rni tahlil etiladi. Maqolada ijtimoiy adolat, tenglik, farovonlik, hamjihatlik kabi tamoyillar asosida davlatning fuqarolarga nisbatan ijtimoiy majburiyatlari va ularni amalga oshirish mexanizmlari ochib beriladi.

ФИЛОСОФСКИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Шахобжон Кубатов

Доктор философии (PhD)

Независимый исследователь

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

shahobjon.k1995@gmail.com

Тошкент, Ўзбекистон

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: социальное государство, философия, исторические основы, социал-демократия, либерализм, равенство, справедливость, благосостояние, функции государства, социальная политика

Аннотация: В данной статье рассматриваются философские и исторические основы концепции социального государства. Автор анализирует усиливающийся интерес к западной модели социального государства в Узбекистане и других постсоветских странах. Подробно освещаются исторические, экономические, политические и социальные факторы, способствовавшие формированию данной идеи. Также рассматриваются различные концепции – социал-демократическая, либеральная и консервативная – и их значение в современном государственном управлении. В статье раскрываются социальные обязательства государства перед гражданами, основанные на принципах справедливости, равенства, благосостояния и солидарности, а также механизмы их реализации.

Mamlakatimiz ilm-fanida, shu jumladan, mamlakatshunoslikda ham so'nggi paytlarda jamiyat va davlat qurilishiga doir g'arbcha konsepsiyalarni qayta tiklash (reanimatsiya qilish) va keyinchalik ularni milliy sharoitlarga moslashtirish tendensiyasi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bu,

eng avvalo, mamlakatimiz ilm-fanida uzoq vaqt hukm surib kelgan jamiyat va davlat to'g'risidagi marksistik tasavvurlardan chekinish, shuningdek, mamlakatimizda va sobiq Ittifoq mamlakatlarida kommunizmni real qurishning amalda barbod bo'lganligi bilan bog'liq. XX asrning 90-yillarida biz jamiyat va davlatni deyarli xarobalar ustida qurishga kirishdik, shu bilan birga, o'tmishga birvarakayiga qo'l siltab, undan oldingi yetmish yillik tarixiy taraqqiyotni amalda chizib tashladik. Ammo bu yo'lning boshida liberalizm (huquqiy davlat qurish, bozor va erkin raqobatni rivojlantirish) ideallarini qabul qilib, tez orada bu yetarli emas, degan xulosaga kelishdi. Faqat erkin bozor «yorqin kelajak»ka olib bormasligi ayon bo'ldi, rivojlanishning muqobil variantlarini izlash kuchaytirildi. Ulardan birini ko'pchilik ijtimoiy davlat qurishda ko'rdi, XIX asrdayoq Germaniyada ijtimoiy davlat konsepsiyasiga singdirilgan g'oyalar esa liberal, ayniqsa, sotsialistik g'oyalarga qarama-qarshi o'laroq, yanada insonparvar va amalga oshirish mumkin bo'lgan g'oyalar bo'lib tuyuldi. Tadqiqotchilarning fikricha, hozirgi zamon hayotida sotsial-demokratik Shvetsiyaning yutuqlaridan tortib, zamonaviy Germaniyagacha bo'lgan ko'plab misollarni topish mumkin.

Biroq, shu narsa aniqki, g'oyalarni ko'r-ko'rona o'zlashtirish va ularni ular pishib yetilgan va ularning hayotiyliigi sinovdan o'tgan sharoitlardan uzoq bo'lgan sharoitlarda amalga oshirishga urinish hech qachon yaxshilikka olib kelmaganligini tarix (shu jumladan, mahalliy tarix) ko'rsatadi. Jamiyat va davlat doimo rivojlanib boradi, ular shoshilmasdan ularga ma'lum nazariy konstruksiyalarni qo'llash, ularni yaroqliligini tekshirish imkonini beradigan statik holatda emas, shuning uchun doimo yangi g'oyalarni ishlab chiqish yoki zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda avvalgilarni qayta ko'rib chiqish talab etiladi.

Shu munosabat bilan ijtimoiy hayotni qurishning u yoki bu yondashuvlariga qo'shilishni tom ma'noda (ya'ni tanqidiy emas) qabul qilish mumkin emas, ularning paydo bo'lishi, rivojlanishining tarixiy shart-sharoitlarini aniqlashtirish, shuningdek, bunday rivojlanish jarayonida aniqlangan muammolarni tahlil qilish talab etiladi.

Shuning uchun ijtimoiy davlat konsepsiyasi bilan bog'liq muammolar haqidagi tasavvurimizni belgilashdan oldin uning vujudga kelishining tarixiy shart-sharoitlariga to'xtalib o'tish zarur.

Shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy davlat nazariyasi ko'p yillik tarixga ega bo'lishiga qaramay (olimlarning hisob-kitoblariga ko'ra, u taxminan ikki yuz yilni tashkil etadi), hozirgi zamon bizning oldimizga hali ham hal etilmagan muammolarni qo'ymoqda. Aytish mumkinki, O'zbekistonda ijtimoiy davlat nazariyasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar hozircha boshlang'ich bosqichda, mahalliy sotsiologik va siyosatshunoslik adabiyotlarida ijtimoiy davlat fenomeni hali kam o'rganilgan, xorijiy siyosiy sotsiologiya uchun esa bu mavzu yangilik hisoblanadi.

Shu bilan birga, hozirda turli mafkuralarni ifodalovchi jahon davlatlari (SSSR va AQSH) o'rtasida qarama-qarshilik yo'qligiga qaramay, ko'plab tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, sotsialistik g'oyalarning tarqalishiga javob va kapitalizmning o'ziga xos modernizatsiyasi bo'lgan ijtimoiy davlat konsepsiyasi siyosatchilar, sotsiologlar, faylasuflar va huquqshunoslarni qayta-qayta tashvishga solmoqda.

Endi olimlar bu konsepsiyadan nimani kutishmoqda, uni «tashqarida» qoldirib, faqat vaqt sinovidan o'tgan narsalarni qabul qilish vaqti kelmadimikan?

Afsus bilan ta'kidlaymizki, zamonaviy mualliflarning aksariyat asarlari o'tgan asrning 40-80-yillari oralig'ida o'tkazilgan o'z o'tmishdoshlarining (ham mahalliy, ham xorijiy) tadqiqotlaridan kam farq qiladi: «ijtimoiy davlat» tushunchasining mohiyati haqida aniq tasavvur hosil qilishga imkon bermaydigan va ko'pincha faqat muayyan tadqiqotchining bir lahzalik qiziqishini aks ettiradigan o'sha savollar, o'sha javoblar.

Ijtimoiy davlat muammosiga bo'lgan qiziqishimiz nasriy emas, chunki ijtimoiy soha, aynan u bilan ko'pincha ijtimoiy davlat fenomeni bog'lanadi (E. Batalov,

V.P. Miletskiy, V.I. Jukov, G.I. Osadchaya va boshqalar), garchi eng muhim bo'lmasa-da, so'nggi asrlarda qonunchilik ekspansiyasi olib borilayotgan eng muhim sohalaridan birini tashkil etadi. Biz, xususan, gumanitar yo'nalishdagi olimlarning noxolis munosabatini bartaraf etishga yordam berishga intilamiz, ular, umuman olganda, gumanitarlarni tushunchalar yaratgani va yangi tushunchalar kiritgani uchun haqli ravishda tanqid qiladilar». Bu tushunchalar miyada katta chalkashliklarni keltirib chiqaradi va siyosiy munozaralarda demagogik chiqishlar uchun ishlatiladi, shu bilan birga, chiroyli tashqi ko'rinish ortiga fikrlarning haqiqiy ifodasini yashiradi, eng yomoni, ularning butunlay yo'qligi.

Shu bilan birga, har qanday toifa, har qanday tushuncha aniq va tushunarli narsani ifodalashi kerak, tadqiqotchilarning maqsadi esa tasavvurlarda hech bo'lmaganda ma'lum bir birlikka erishishdir, aks holda qancha odam bo'lsa, shuncha fikr paydo bo'ladi. Shuning uchun ilmiy asoslangan bir xillikni yaratish, hech narsani ochib bermaydigan tushunchalarni yo'q qilish, «afsonalarni yo'q qilish» qiyin, ammo zarur vazifadir.

Ijtimoiy davlat g'oyasi ana shunday «haqiqiy» afsonalardan biri bo'lsa kerak. Xo'sh, uning mazmunini aslida nima tashkil etadi, u tevarak-atrofdagi voqelik bilan birga o'zgarib o'zgardimi yoki o'zgarmay, o'zining idealligi tufayli asrlarga tatigulik bo'lib qoldimi? Bu savollarga fan aniq javob bermaydi.

Ushbu fenomen tadqiqotchilarining ishlariga murojaat qilish hozirgi vaqtda ijtimoiy davlat to'g'risidagi quyidagi tasavvurlar eng keng tarqalgan degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Birinchidan, ijtimoiy davlat g'oyasining paydo bo'lishi, umuman olganda, Ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi vayronagarchilik va ocharchilik

oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan, shuningdek, sovet sotsializmiga o'ziga xos muqobil bo'lgan rejali xo'jalik, to'liq bandlik va barcha uchun ijtimoiy ta'minot siyosati bilan iqtisodiyot sohasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Konsepsiyaga «tenglik yoki erkinlik» ustuvorligi muammosini bartaraf etishga intilish, shuningdek, har bir shaxs inson uchun munosib turmush darajasi, ta'lim, uy-joy, tibbiy xizmat, ijtimoiy xizmatlar va boshqalarga ega bo'lish huquqiga ega ekanligi g'oyasi asos qilib olingan bo'lib, bunga davlatning ijtimoiy adolat, fuqarolar farovonligi haqida g'amxo'rlik qilish majburiyatini o'z zimmasiga olishi orqali erishiladi.

Bu esa ijtimoiy davlat fenomenini keltirib chiqargan omillarni izlashga olib keladi. Ularga sanoatlashtirish, byurokratizatsiya, jamiyatni demokratlashtirish va kapitalizmning rivojlanishi, ya'ni butun eng yangi tarixni to'ldirgan hodisalar kiritila boshlandi.

Bir tomondan, «ijtimoiy davlat»ning zarurligini, ikkinchi tomondan esa, uning imkoniyatlarini keltirib chiqargan omillarni yetarlicha batafsil ko'rib chiqish «Farovonlik davlati» konsepsiyasi (80-yillar G'arb adabiyotidagi munozaralar) tahliliy to'plamida berilgan bo'lib, unda quyidagilar ajratib ko'rsatilgan:

- ijtimoiy omillar: ishchilar sinfining asosiy ishlab chiqaruvchi sinfga aylanishi, uning malakasi va ma'lumot darajasining o'sishi, ishchi kuchi qiymatining o'sishining muhim tarkibiy qismiga aylangan moddiy va madaniy ehtiyojlarining sezilarli darajada kengayishi va shu asosda yangi turmush standartlarining shakllanishi;

- siyosiy omillar: ichki – kapitalistik mamlakatlarda uyushgan ishchilar harakatining o'sishi va ta'sirining kuchayishi; tashqi – kapitalistik dunyoga doimiy ta'sir ko'rsatayotgan sotsialistik mamlakatlarning mavjudligi;

- iqtisodiy omillar: yigirma yildan ortiq vaqt davomida (XX asrning 50-yillari boshidan 70-yillari o'rtalarigacha) xo'jalik o'sishining yuqori sur'atlari, fan-texnika taraqqiyotining jadallashuvi va mehnat unumdorligining sezilarli darajada oshishi;

- kompleks omil: burjua davlati funksiyalarining jiddiy o'zgarishi, uning eng yirik tadbirkorga va milliy daromadni bosh tasarruf etuvchiga aylanishi, jamiyatni ijtimoiy-siyosiy barqarorlashtirish maqsadida iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish vazifalarining birinchi o'ringa qo'yilishi.

Ko'rinib turibdiki, ijtimoiy davlat konsepsiyasining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan omillarni o'rganish ko'plab noaniqliklarni bartaraf etishga imkon beradi, masalan, universal g'oyalarning (adolat, erkinlik, tenglik) vaqtinchalik vorisiyligini va ularning ushbu konsepsiya doirasida sinishini kuzatish. Biroq, shunisi ham aniqki, bu omillar o'rtasida to'liqsizlik, ularning barcha miqdoridan ijtimoiy davlat nazariyasining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan sabablar mozaikasini yaratishga imkon beradigan bog'lovchi bo'g'inining yo'qligi hissi saqlanib qolmoqda.

G'oyaning o'zi va natijada uning real davlatlarda amalda ro'yobga chiqishi yuzaki yotgan va ko'pchilik tomonidan ijtimoiy davlat konsepsiyasini vujudga keltirishning zarur omillari sifatida e'tirof etilgan jarayonlarga qaraganda chuqurroq jarayonlar bilan bog'liq. Bu jarayonlar shaxsiy farovonlikka erishishga intilish va birinchisi, oxir-oqibatda, boshqa erkin shaxslarning yordamisiz mumkin emasligini tushunish o'rtasidagi to'xtovsiz kurashdir. Ozodlik sari harakat barcha o'zgarishlarning asosiy sharti bo'lib, turli sotsialistik va liberal konsepsiyalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, u «ijtimoiy davlat» konsepsiyasining paydo bo'lishiga ham asosiy sabab bo'ldi. Bu xulosa bizning bayonimizga nisbatan birmuncha oldinroq berilmoqda, biroq u obyektiv zarurdir, chunki u konsepsiya haqidagi an'anaviy tasavvurlarni darhol tanqidiy nuqtaga olib kiradi.

Bu borada G'arbiy Germaniyaning taniqli faylasufi va sotsiologi

Y. Xabermasning pozitsiyasi alohida e'tiborga loyiq bo'lib, u XIX asrdagi ijtimoiy harakatlardan meros bo'lib qolgan ijtimoiy davlat g'oyasi, dastlabki sotsialistlarning «mehnatni ozod qilish» g'oyasida ifodalangan utopik tasavvurlari ijtimoiy hayotning yangi shakli sifatida erkin va teng ishlab chiqaruvchilar uyushmalarini yaratishga olib kelishi kerakligini ta'kidlab, sotsial-demokratiyaning an'anaviy g'oyasiga aylanganligini ta'kidlaydi. XIX asrda, – deb ta'kidlaydi nemis tadqiqotchisi X. Gaysler, – ijtimoiy siyosatning o'tkazilishi, eng avvalo, mehnat va kapital o'rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqqan bo'lib, uning vazifasi yollanma ishchilarning turmush sharoitini yaxshilashdan iborat edi. An'anaviy ijtimoiy siyosat muvaffaqiyatli bo'lib, u ko'p jihatdan mehnat va kapital o'rtasidagi ziddiyatning keskinligini yumshatishga yordam berdi.

«Mehnatni erkinlashtirish» g'oyasi «ijtimoiy davlat» loyihalarida o'ziga xos shaklga ega bo'ldi: «Insonga munosib munosabatlar» mehnat munosabatlari sohasidagi inqilobiy o'zgarishlar natijasida emas, balki mehnat sharoitlarini yaxshilash, to'liq bandlik va ijtimoiy xavfsizlikni yaratishga qaratilgan bosqichma-bosqich islohotlar natijasida paydo bo'lishi kerak; «ijtimoiy davlat» g'oyasini amalga oshirishdagi muvaffaqiyat davlat hokimiyatining kapitalistik ishlab chiqarishning o'sishini ta'minlash, inqiroz hodisalarini yumshatish, ish o'rinlarining yo'q bo'lib ketishining oldini olish, yollanma ishchilarning maqomini oshirish qobiliyatiga bog'liq; «davlatning aralashuvi demokratiya va kapitalizm o'rtasida tinch-totuv yashashni ta'minlay oladi». Shunday qilib, konsepsiyaning asosiga, tadqiqotchilarning fikricha, davlat yordamida ijtimoiy masalani (mehnat masalasini) hal qilishga intilish qo'yilgan.

Ikkinchidan, aksariyat tadqiqotchilar «ijtimoiy davlat – iqtisodiyot, siyosat, mafkura, qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti va ijtimoiy hayotning boshqa sohalari ijtimoiy adolat, tenglik va ijtimoiy hamjihatlikning axloqiy, umuminsoniy tamoyillariga asoslanadigan hamda har bir insonning munosib hayot kechirishi va erkin rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan, insonning asosiy iqtisodiy va ijtimoiy huquq va erkinliklari hamda davlatning jamiyat va inson oldidagi ijtimoiy majburiyatlari konstitutsiyaviy mustahkamlangan va

kafolatlangan, amalda ta'minlangan va ularga rioya etiladigan davlatdir» degan fikrga amal qiladilar.

Shu bilan birga, ta'kidlanishicha, «ijtimoiy» davlat, agar unda quyidagi belgilar aniq va yetarli darajada tan olingan, mustahkamlangan va kafolatlangan bo'lsagina tan olinishi mumkin: (1) iqtisodiyot, siyosat, huquqlarning ijtimoiy yo'naltirilganligi; (2) insonning asosiy ijtimoiy huquqlari va erkinliklari, ijtimoiy birdamlik va ijtimoiy adolat mexanizmlari insonning munosib turmush darajasi va erkin rivojlanishi uchun xizmat qilayotga bo'lsa; (3) keskin ijtimoiy tengsizlikka yo'l qo'ymaslik choralari ko'rilsa; (4) yuzaga kelgan «ijtimoiy tengsizlikni tenglashtirish» choralari aniqlangan; (5) insonni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, yordam berish va himoya qilish yetarli darajaga keltirilgan; (6) jamiyatning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashning maxsus choralari ta'minlangan.

Bundan tashqari, ijtimoiy davlatning umumiy belgilariga ko'pincha quyidagilar kiradi: (1) uning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishning huquqiy tabiati – ijtimoiy jarayonlarni nazorat qilish va tartibga solish huquqi; (2) byudjet ijtimoiy to'lovlarining mavjudligi; (3) ijtimoiy himoya, ijtimoiy ta'minot va bandlikni ta'minlashning davlat tizimlarining mavjudligi; (4) o'z fuqarolarining farovonlik darajasi uchun javobgarlik; (5) unda fuqarolik jamiyati institutlarining mavjudligi. Shunday qilib, tadqiqotchilarning fikricha, ijtimoiy davlat fuqarolarni ish bilan ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, mehnatni muhofaza qilish, daromadlarni davlat byudjeti orqali qayta taqsimlash, yashash minimumini ta'minlash, tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashish, ta'lim, madaniyat, oila, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot va boshqalar to'g'risida g'amxo'rlik qilish uchun mo'ljallangan. Bunday davlat boylikka emas, balki qashshoqlikka qarshi kurashishi kerak, u ne'matlarni taqsimlashda haddan tashqari etatizmni inkor etadi, xususiy mulkning ijtimoiy funksiyasini rag'batlantiradi.

Ko'rsatib o'tilgan belgilar majmui, olimlarning xulosasiga ko'ra, davlatlarning qaysi biri ijtimoiy, qaysi biri ijtimoiy emasligini aniqlash uchun yetarlidir.

Shu bilan birga, S.V. Kalashnikov ta'kidlaydiki, davlatda bu belgilarning barchasi bir vaqtning o'zida shakllanmagan, ularning paydo bo'lish jarayoni vaqt o'tishi bilan cho'zilgan va davlatda o'ziga xos ijtimoiy funktsiyaning paydo bo'lishi hamda rivojlanishini aks ettiradi, bu esa ijtimoiy davlatning rivojlanish bosqichlarini birlamchi, ya'ni ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya, sog'liqni saqlash va ta'lim funktsiyalarining paydo bo'lishi hamda ushbu funktsiyalarning barcha fuqarolarga tadbiq etilishi, ularning huquqiy asoslari, ijtimoiy byudjet va ixtisoslashtirilgan ijtimoiy tuzilmalarning mavjudligidan to haqiqiy ijtimoiy davlatgacha kuzatish imkonini beradi. Ijtimoiy davlatda davlatning ijtimoiy maqsadlari va bozor talablari o'rtasidagi qarama-qarshilikni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy siyosatni amalga oshirish funktsiyasining paydo bo'lishi, huquq va majburiyatlar to'plamining nomutanosibligini qoplash, ijtimoiy omillar hisobiga yuqori

iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishish va samarali iqtisodiyot orqali ijtimoiy xavf-xatarlardan himoyalashning yuqori darajasini ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, ijtimoiy davlatga xos bo'lgan u yoki bu funksiyalarning mavjudligi va uyg'unligiga qarab, uning tasnifi ham amalga oshiriladi.

Ko'rinib turibdiki, olimlarning bunday qarashlari ijtimoiy davlat, aslida, fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini (mehnat qilish, dam olish, ijtimoiy ta'minot olish va boshqalar) e'lon qilish yoki pensiya va turli nafaqalar tarqatishdan iborat bo'lgan tasavvurlardan ancha farq qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida «ijtimoiy davlat»ning sotsial-demokratik, liberal va konservativ konsepsiyalari shakllantirildi. Barcha tafovutlarga qaramay, olimlar davlatning iqtisodiy va ijtimoiy sohalaridagi ijobiy rolini tan olishda bir-biriga yaqinlashdilar, bu esa, nazarimizda, ushbu ijobiy rolning chegaralari haqidagi bahsni istisno etmaydi.

Ilmiy tadqiqotlarda ushbu konsepsiyalar tarafdorlarining aksariyati «ijtimoiy davlat»ning asosiy maqsadlaridan biri demokratiyani kengaytirish, daromadlarni adolatli qayta taqsimlash orqali barcha fuqarolarga nafaqat yuridik va siyosiy, balki ijtimoiy huquqlarni ham taqdim etishdan iborat ekanligi haqida yakdil fikrda ekanligiga e'tibor qaratiladi: «sotsial-demokratiya va burjua-liberal islohotchilikda «ijtimoiy davlat»ning ijtimoiy adolat kafolati sifatidagi demokratik talqini ustunlik qildi». «Ijtimoiy davlat» hukumat nazorati ostida kafolatlangan turmush darajasini ta'minlash orqali aholining turli toifalari daromadlari, ta'lim darajasi va bandligidagi tafovutni qisqartirishga qodir. Bularning barchasiga jamiyat hayotidan ijtimoiy-sinfiy ziddiyatlarni chiqarib tashlash, mavjud tizimga aholining mumkin qadar kengroq qatlamlarini integratsiyalash vositasi sifatida qaraldi.

«Ijtimoiy davlat» g'oyalarining ko'pgina tarafdorlari – liberallar ham, sotsial-demokratlar ham avval boshdanoq uning zarurligini «kapitalizmni qonuniylashtirish» mulohazalari bilan asoslab berdilar. Bunday nuqtayi nazarga ko'ra, «ijtimoiy davlat», garchi nokapitalistik yoki hatto antikapitalistik elementlarni (davlat taqsimoti, monopoliyaga qarshi qonunchilik va boshqalar) o'z ichiga olgan bo'lsa-da, shunga qaramay, «zaruriy yovuzlik» bo'lib, jamiyat usiz yashay olmaydi, chunki davlat aralashuvisiz bozor tizimi erkinlikning cheklanishiga va adolatsizlikning kuchayishiga olib keladi. Cheklanmagan bozor tengsizlikni kuchaytiradi va stratifikatsiya zinapoyasining quyi pog'onasida turgan shaxslar bozorda o'z ehtiyojlarini amalga oshirish uchun mablag'ga ega bo'lmaydilar. Bu bilan ularning erkinligi cheklanadi, adolatsizlik qurboniga aylanadi. Shu sababli u yoki bu darajada qayta taqsimlashga intiluvchi «ijtimoiy davlat» eng kamsitilganlarning erkinligini oshirish va ne'matlarni taqsimlashning bozor tizimidan kelib chiquvchi adolatsizliklarni tuzatish vositasidir.

Sotsial-demokratik va liberal partiyalar tomonidan amalga oshirilgan ko‘plab islohotlar natijasida mehnatkashlar keng qatlamlarining moddiy ahvoli yaxshilandi, ularning siyosiy sohadagi huquqlari kengaytirildi, kasaba uyushmalarining iqtisodiy va siyosiy mavqei mustahkamlandi, ularning siyosiy tizimga ta’siri kuchaydi va hokazo.

Sotsial-demokratik va liberal islohotlar ma’lum bir darajaga yetgach, kapitalizm to‘siqlarini qo‘riqlovchi tizimlarga to‘qnash keldi, bu tizimlar ortida esa kapitalizm o‘ziga xos xususiyatini yo‘qotdi. Ularning chegarasi jamiyatda o‘z hukmron mavqeini saqlab qolishga va kapitalistik tuzumning o‘zini saqlab qolishga intiluvchi sinf (mulkdor sinf) tomonidan qat’iy belgilanadi. Muayyan bosqichda davlat rolining kengayishi, shubhasiz, bir qator muammolarni hal qilishga yordam berdi. Ammo monopolistik birlashmalarning iqtisodiy qudrati oshgan, resurslar taqchilligi tobora kuchayib borayotgan sharoitda u boshqa, bundan kam bo‘lmagan murakkab va portlash xavfi bo‘lgan muammolarni keltirib chiqardi. «Ijtimoiy davlat» va davlat – monopolistik tartibga solish tizimi o‘z chegaralariga ega ekanligi, ularning bir qator mexanizmlari va bo‘g‘inlari uzilishlar bilan ishlay boshlaganligi, ba’zilar esa o‘z umrini o‘tab bo‘lganligi ayon bo‘ldi.

Shuni ta’kidlash mumkinki, tadqiqotchilarda «ijtimoiy davlat»ning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risidagi qarashlarda ma’lum bir umumiylik mavjud, ammo «ijtimoiy davlat» g‘oyasining paydo bo‘lish asoslari va uning rivojlanishi to‘g‘risidagi qarashlarda, «ijtimoiy davlat» tushunchasi va uning asosiy belgilarini aniqlashda ko‘rsatilgan bir xillik, aslida, juda nisbiy bo‘lib, bu bilan bir qator muammolar kun tartibiga qo‘yiladi, ular bo‘yicha tadqiqotchilar qizg‘in munozaralar olib bormoqdalar.

Bunga «dunyoda hech narsa bir joyda to‘xtab turmasligi» hammaga ma’lumligi sabab bo‘lganidek, «ijtimoiy davlat» fenomenini yuzaga keltirgan ijtimoiy munosabatlar ham vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishlarga uchragan. Bundan tashqari, konsepsiyani amalga oshirish jarayonida ham ijobiy, ham salbiy tajriba to‘plandi, bu esa zarur qayta ko‘rib chiqish va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishni talab qiladi, shuningdek, «ijtimoiy davlat» nazariyasi paydo bo‘lgan paytda qo‘yilgan savollar ham saqlanib qoldi, ularga hozirgacha aniq javoblar yo‘q.

Bu holatlarning barchasi «ijtimoiy davlat» fenomenining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida o‘z aksini topgan, shuning uchun bizning tadqiqotimizda ushbu fenomen keltirib chiqargan asosiy muammolarni aniqlash va natijada ushbu muammolar bugungi kunda dolzarb ekanligini aniqlash zarur bosqich hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan tafovutlarning mavjudligi bizni hozirgi paytda zamonaviy ilm-fan yutuqlarini hisobga olgan holda, ko‘plab olimlar o‘rtasida prinsipial kelishmovchiliklar mavjud bo‘lgan asosiy muammolarni (masalalarni) aniqlash va shunga mos ravishda ularni u yoki bu darajada hal qilishga harakat qilish zarur degan fikrga olib keladi.

Bu, eng avvalo, davlatlarda (jumladan, O'zbekistonda ham) amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning ahamiyatini nafaqat mutaxassis, balki har bir kishi aniq tushunib olishi, ularning fundamental asoslarini belgilab olishi bilan bog'liq bo'lib, ular «yaxshiroq narsani izlab u yoqdan-bu yoqqa yugurish» yoki «eski narsaga yangi yorliq yopishtirish»ni emas, balki avvalgi va hozirgi narsalar o'rtasidagi prinsipial farqlarni ko'rish imkonini beradi. Ikkinchidan, ijtimoiy davlat konsepsiyasi bilan bog'liq prinsipial muammolarni aniqlash uning insoniyat hayotidagi keyingi taqdirini kuzatish imkonini beradi, ya'ni uni qayta ko'rib chiqish zaruriyatiga olib keladi yoki zamonaviy voqealikka javob bermaydi, deb undan butunlay voz kechishga olib keladi.

Foydalanilgan dabiyotlar ro'yxati:

1. Бляхман Б. Я. Гражданское общество и правовое государство: проблемы взаимоотношений. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 1997. – С. 12.
2. Жуков В. И. Социальные изменения российского общества в контексте глобального кризиса: монография. – М.: Изд-во Российского гос. соц. ун-та, 2010. – 348 с.
3. Иваненко В. А., Иваненко В. С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 404 с.
4. Калашников С. В. Функциональная теория социального государства: монография. – М.: Экономика, 2002.
5. Каслс Фр. Дж. Собака, которая не лапала: экономическое развитие и послевоенное государство благосостояния // Pro et Contra. – 2001. – Т. 6, № 3 (лето). – С. 158–186.
6. Милецкий В. П. Социальное государство: эволюция теории и практики (политико-социологический анализ): автореф. дис. ... д-ра полит. наук. – СПб., 1998.
7. Сидорина Т. Ю. Государство всеобщего благосостояния. – СПб.: Нестор-История, 2018. – С. 150.
8. Сидорина Т. Ю. Буржуазные концепции «государства благосостояния»: особенности эволюции в современных условиях // Государство всеобщего благосостояния. – СПб.: Нестор-История, 2018.
9. Торлопов В. А. Основные модели социального государства // Человек и труд. – 1998. – № 6. – С. 8–9.
10. Geißler H. Sozialstaat // Kampf um Wörter? Politische Begriffe im Meinungsstreit / Hrsg. von M. Greiffenhagen. – München; Wien: Hanser, 1980.
11. Habermas J. The New Obscurity: The Crisis of the Welfare State and the Exhaustion of Utopian Energies // Philosophy & Social Criticism. – 1986. – Vol. 11, № 2. – P. 1–18.
12. Marktwirtschaft und Wohlfahrtsstaat. – Hamburg: Verlag Weltarchiv, 1982. – 364 S.

13. Vagge, C. Varieties of Organised Capitalism: Technocracy, Corporatism and Industrial Policy in Modern France and Italy (1937–1958): DPhil Thesis. – University of Oxford, 2024. – P. 203.